

Stará města, panelová sídliště a denní tisk, 1960–1989

Rostislav ŠVÁCHA

ANOTACE: *Stat' sleduje, jak denní tisk měst Kutné Hory, Olomouce a Liberce reflektoval v letech 1960–1989 kolize dvou ambiciózních a nakonec nenaplněných programů socialistického státu: regeneraci historických měst a vyřešení bytové otázky nástroji industrializovaného stavebnictví. Stat' upozorňuje na zřejmý fakt, že mezi oběma programy existovala vzájemná vazba, která měla nepříznivý dopad na program regenerace. Denní tisk šedesátých a hlavně osdesátých let 20. století vcelku realisticky zobrazoval tuto situaci.*

1

K informačním zdrojům, které nám pomáhají zasadit dějiny novodobé architektury a urbanismu do širšího kontextu, patří dobový denní tisk. Studium různých regionálních nebo celozemských deníků a obdeníků můžeme zjistit, jaké problémy danými místy hýbaly a jak k jejich řešení přispívala architektura. V neposlední řadě spočívá informační hodnota denního tisku ve faktu, že působil jako činitel, jaký umí do jisté míry reflektovat a snaží se zároveň utvářet veřejné mínění.

Ze tří okresních obdeníků, vycházejících v letech 1960–1989, se pokusím zjistit, jak se v nich zrcadlí závažné téma proměny našich měst v údobí, kdy se v nich střetávaly dvě protikladné síly. Na přelomu padesátých a šedesátých let se v tehdejší Československu uváděl do praxe zákon o památkové péči z roku 1958 a na jeho základě se formoval soubor městských památkových rezervací.¹ Socialistický režim chtěl těmito počiny ukázat, že se o své historické dědictví dokáže starat lépe než předchozí doba kapitalismu. Režim si však zároveň kladl ještě úkol druhý, ubytovat každou rodinu v moderním bytě s vysokým hygienickým standardem, a snažil se ho naplňovat

industrializací stavebnictví.² Typickým projevem této sociální politiky, jež opět měla dokazovat přednosti socialismu, se stala panelová sídliště.

O masové výstavbě panelových domů rozhodl ústřední výbor komunistické strany v březnu 1959.³ Obě ambice režimu – chránit historická města a dát zároveň každé rodině moderní byt – se ocitávaly v početných rozporech a snad i proto mohly stěží dosáhnout svých cílů. Bude nás zajímat, jak o vzájemném poměru obou těchto programů psaly noviny.

První z nich, obdeník Úder, vycházely od roku 1960 v Kutné Hoře. Velké historické jádro tohoto města získalo statut památkové rezervace ve dvou etapách, v letech 1952 a 1961. Kutná Hora nedisponovala žádným architektonickým ateliérem, pracovali pro ni architekti z Krajského projektového ústavu v Praze, s Úderem žádný z nich nikdy nenavázal spojení.

Olomoucké noviny Stráž lidu, periodikum s předválečnou tradicí, sledovaly situaci ve městě, jehož centrum se dočkalo prohlášení za rezervaci v roce 1971. Sídliť tu místní Stavoprojekt a místní pracoviště Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO), což by zdánlivě mělo zajistit, že i místní tisk bude o problémech výstavby a památkové péče referovat kvalifikovaněji než kutnohorský Úder. Takový předpoklad se začal naplňovat až od sklonku šedesátých let.

V posledním městě, jehož tisk budu sledovat, v Liberci, byla situace opačná. Do obdeníku Vpřed přispívali architekti z tamějšího Stavoprojektu od chvíle zrodu těchto novin v roce 1960 a až do nástupu politické normalizace po roce 1968 tak veřejnost pravidelně zasvěcovali do svých záměrů. Poté však úroveň Vpředu poklesla a začala se napravovat až v 80. letech. Na proměnách Liberce se podepsala skutečnost, že na rozdíl od Kutné Hory a Olomouce veřejnost dlouho nevnímala jeho památkové hodnoty. Jako něco důležitějšího se tu architektům

Obr. 1. Jaromír Vacek, sídliště Na Bídě v Liberci, 1964–1966. Propagační leták Stavoprojektu Liberec. (Reprofoto: Rostislav Švácha, 2015)

i širšímu publiku jevila ochrana krajiny. Teprve v roce 1992 získalo centrum města statut památkové zóny. Vzdor tomu to byl liberecký Vpřed, na jehož stránkách se v roce 1987 objevil jeden z nejostřejších dobových útoků proti panelové technologii a proti úvahám o osazování panelových domů uvnitř města.

Šedesátá léta

Urbanistické plány všech tří měst kladly jejich první panelová sídliště do dostatečné vzdálenosti od centra. Většinou tak nehrozilo, že se sídliště dostanou do přímého styku s památkově cennou zástavbou nebo že jejich věžové domy naruší staré městské panorama. Mezi jinými postihla záměr stavět „na volných plochách na obvodu obcí“ stat' architekta Františka Dvo-

■ Poznámky

1 HLOBIL, Ivo. Městské památkové rezervace v padesátých letech. In ŠVÁCHA, Rostislav; PLATOVSKÁ, Marie (eds.). *Dějiny českého výtvarného umění V, 1939–1958*. Praha : Academia, 2005, s. 329–339. ISBN 80-200-1390-3.

2 ZARECOR, Kimberly Elman. *Utváření socialistické modernity: Bydlení v Československu v letech 1945–1960*. Praha : Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2308-7

3 O vyřešení bytové otázky do roku 1970 rozhodl XI. sjezd KSČ v roce 1958, jeho závěry rozpracovalo zasedání Ústředního výboru KSČ v březnu 1959 a zákon o III. pětiletém plánu, přijatý Národním shromážděním ČSSR v listopadu 1960. – Z reakcí regionálního tisku na tyto pokyny viz B. a. Okénko do třetí pětiletky. *Stráž lidu*. 1960, roč. 40 (1), č. 18 (13. 2. 1960), s. 2; B. a. Družstevní bytová výstavba v Liberci. *Vpřed*. 1960, roč. 1, č. 3 (16. 1. 1960), s. 3; MATĚJKA, J. Ty nešťastné byty! *Úder*. 1968, roč. 9, č. 22 (30. 5. 1968), nestr.

Obr. 2. Liberec (okres Liberec), věžový dům na sídlišti Králův Háj od Jaromíra Vacka, 1958–1963. (Foto: Eva Novotná, 2014)

řáka v libereckém Vpředu (15. 11. 1960). Z takového pravidla se zatím vymkla jenom Kutná Hora, a to stavbou věžové budovy nad Uhelnou ulicí (1958–1963) a souborem několika panelových domů podél ulice Hašplířské a na křižovatce ulic Benešovy a Štefánikovy naproti památkové rezervaci. Zatímco stavbu věžového objektu v Uhelné ulici noviny Úder pouze registrovaly (24. 5. 1963),⁴ o domech na křižovatce ujistil čtenáře městský investor dr. František Balvín, jak jasně si uvědomuje, že jde o „velmi exponované staveniště na hranicích historického jádra města s náročnými urbanistickými i architektonickými hledisky“ (19. 1. 1962). Z toho lze vyčíst, že jak v šedesátých letech, tak i v době pozdější existovalo povědomí o značné míře nesouladu historické zástavby s panelovou architekturou. Ta má totiž „jiný ráz“ či „neobvyklý ráz“, jak to kutnohorský Úder několikrát konstatoval o sídlišti U Tylova divadla od architekta Miloslava Cajthamla (31. 1. 1963; 10. 2. 1966).

Vcelku však všechny tři obdeníky hleděly na počátek panelové výstavby ve svých městech se zvědavostí a nadějami. Snad k tomu přispívala i poměrně vysoká architektonická úroveň tehdejších sídlišť v jejich „krásné“ či „humanistické“ vývojové etapě, jak ji dnes začínáme nazývat.⁵ Nezanedbatelná samozřejmě nebyla ani snaha tisku prezentovat sídliště jako doklady péče režimu o člověka nebo jako projevy nezadržitelného technického a architektonického pokroku. Už tehdy noviny přesvědčovaly své čtenáře, že díky novým sídlištím jejich města „rostou do krásy“ (Úder 23. 8. 1963), že je pěkné, jak tatáž města „mění svou tvář“ (Vpřed 25. 11. 1960) a jak se jejich scenerie obohacují novými „dominantami“ (Vpřed 6. 4. 1965).

Autoři fotografií pro olomouckou Stráž lidu vyhledávali záběry, ve kterých se panoramata nových sídlišť dostávala do kontrastu se vzdálenější siluetou historického jádra – například na snímku s titulkem „Nová Olomouc“ ze 7. 5. 1963 –, ba dokonce tvrdili, že nové panelové soubory k sobě přitahují stejnou pozornost návštěvníků města jako staré olomoucké památky (16. 6. 1967). Architekti z libereckého Stavoprojektu zacházeli v tomto směru ještě dál a na stránkách Vpředu rovnou prohlašovali, že nová panelová sídliště poskytnou lidem nejen vyšší komfort, nýbrž i vyšší architektonické hodnoty než staré domy. Architekt-krajinář Ladislav Vepřek takto komentoval sídliště Králův Háj a Na Bídě od

2

spoluzakladatele proslulého Sialu Jaromíra Vacka. Aby se kvality nových stavebních technologií naplno projevily, staré má podle Vepřka uvolnit místo novému, a proto musíme přistoupit „k smělému a potřebnému asanování“ (Vpřed 21. 3. 1967). „Pět vysokých věžových domů o čtrnácti podlažích se již majestátně tyčí nad starou nízkou zástavbou,“ napsal Vepřek v roce 1967 o druhém z Vackových děl.

Takové výzvy k asanaci se v našem případě netýkaly ani tak historických jader, jako spíše příměstských čtvrtí z 19. století, celků s povětšinou nízkým hygienickým standardem a chudobnou maloměstskou nebo vesnickou architekturou. Po 2. světové válce se městské čtvrti tohoto druhu demolovaly v celé Evropě. Málokdo si tehdy uvědomoval jejich urbanistickou hodnotu.⁶ Mezi počiny, které na Západě přivedly obrat, vynikly projekty architekta Gian-

■ Poznámky

⁴ Nevhodně umístěný výškový dům dalo město Kutná Hora v roce 2013 zdemolovat.

⁵ Srov. FLEKAČOVÁ, Martina. Beautiful Boxes or Technocratic Grey? Towards a Periodic Definition of Czech Housing Estates Using the Example of Prague. *Czech and Slovak Journal of Humanities: Historia Artium*. 2014, roč. (4), č. 2, s. 168–179. ISSN 1805-3742.

⁶ K výjimkám na půdě českých zemí patří marný boj památkářů Dobroslava Líbala a Františka Kašíčky o zachování městské čtvrti kolem dnešního náměstí Míru v Mladé Boleslavi, který proběhl v polovině 60. let, a kniha architekta Bohuslava Fuchse *Nové zónování* (1967), jež doporučovala použít historická jádra vesnic a městeček kolem velkých měst jako kulturní a společenská centra nových sídlišť. Srov. ŠVÁCHA, Rostislav. *Architektura 1958–1970*, in: ŠVÁCHA, R.; PLATOVSKÁ, M. (eds.). *Dějiny českého výtvarného umění VI, 1958–2000*, I. Praha: Academia, 2007, s. 31–69. ISBN 978-80-200-1489-6. S. 48–50.

3

Obr. 3. Kutná Hora (okres Kutná Hora), sídliště U Tylova divadla, deskové domy od Miloslava Cajthamla, Vlastibora Klimeše a Vratislava Růžičky, 1962–1975. (Foto: Rostislav Švácha, 2014)

carla de Carla pro širší centrum italského města Urbina z šedesátých let. De Carlo už tehdy prokázal, že bude lacinější takové čtvrti dobře opravit než zbourat je a postavit na jejich místě něco jiného.⁷ V sedmdesátých letech začaly tuto koncepci na Západě podporovat urbanistické teorie postmodernismu. V Československu se však tyto myšlenky prosazovaly s nejméně desetiletým zpožděním.

Nečekaný důsledek ať už velkoplošných asanací na okrajích českých měst, anebo demolice zchátralých domů v jejich centrech nicméně spočíval v tom, že bourání s sebou přinášelo tak velký úbytek bytového fondu, že ho byty v nových panelových sídlištích nestačily nahrazovat. Doplácelo na to velké průmyslové podniky, protože neměly kde ubytovávat své nové zaměstnance. V Kutné Hoře založil svou pobočku strojírenský závod ČKD a právě jí mělo sloužit Cajthamlovo sídliště U Tylova divadla. Když pak koncem roku 1968 proběhlo ve městě jednání o novém územním plánu, množství navrhovaných demolice přimělo vedení ČKD k tomu, že plán nedoporučilo schválit (Úder 5. 12. 1968).

Konflikt na téma asanací/demolic prožívala ve stejné chvíli i Olomouc. Projekt snad nejzdařilejšího sídliště „F1“ při třídě I. P. Pavlova počítal s tím, že mu s výjimkou pozdně barokního

kostela a několika málo domů v jeho okolí ustoupí celé staré olomoucké předměstí Nová Ulice. Ve Stráži lidu proti tomuto záměru protestoval známý historik a psycholog J. V. Musil: „možná po letech se budeme chytat za hlavu“ (17. 5. 1969). Obrana spoluautora sídliště Víta Adamce ve stejném obdeníku (14. 6. 1969) neskrývala shora uvedený problém úbytku bytového fondu: „I původně projednaný postup výstavby musel být pro potíže s náhradními byty za asanace změněn tak, aby při zahájení stavby byly asanace co nejmenší.“

Duely tohoto typu mohly noviny zveřejňovat pouze v liberálnější atmosféře druhé poloviny šedesátých a druhé poloviny osmdesátých let. Symptodem méně cenzurovaného pohledu na realitu se v obou těchto obdobích stávala kritičtější stanoviska vůči panelovým sídlištím. Autoři statí v denním tisku se tehdy pozastavovali jak nad jejich unifikovanou architekturou – „mnohdy kasárenská šed“ (Vpřed 22. 12. 1968) –, tak i nad jejich dopadem na urbanismus celého města, jehož historické jádro postupně sídliště obkličovala, oslabovala jeho funkci centra a vychylovala tak těžiště města. „Domnívám se, že je životně důležité, aby regenerované jádro zůstalo i ve všech dalších vývojových stádiích společenským, kulturním, obchodním i administrativním centrem města,“ napsala do Úderu 24. 10. 1968 kutnohorská historička umění Eva Matějková. Sídliště musejí být „komponovaná vědomě ve vztahu k starému jádru jakožto nadřazenému centru,“ vyjádřil ve Stráži lidu 10. 3. 1967 tu-

těž zásadu hlavní architekt města Olomouce Zdeněk Hynek. Mimořádně kriticky se stejný autor stavěl k panelové architektuře: „Nemůžeme zachovat a rekonstruovat bez demolice všechno, celé jádro, nemůžeme ale ani celé jádro zbourat, ponechat několik památek a obestavět je novou zástavbou, zejména ne onou stavebnicí paneláků, tristních a anonymních ve skladbě i detailu.“

Sedmdesátá léta

Ve svém novinovém příspěvku z roku 1967 architekt Hynek varoval před přizemně pragmatickým přístupem k rekonstrukci měst a k jejich nové výstavbě. „Technicistní a organizačně-ekonomická hlediska nesmějí převážet nad aspekty humanistickými“, napsal tehdy do Stráže lidu v duchu politických ideálů Pražského jara. Po porážce tohoto pokusu o demokratizaci socialismu to však byly právě tendence, jaké Hynek považoval za špatné, co v československé architektuře a urbanismu zavládlo. Nástup normalizace s sebou přinesl utužení metod direktivního plánování a řízení, systému, jaký nedovedl vyhodnocovat nic než kvantifikovatelná kritéria výkonnosti. Kvalita architektury, včetně kvality panelových sídlišť, se začala jevit jako něco nepodstatného. Panelová sídliště tak vstoupila do své „technokratické“ vývojové etapy, jejímiž nejtypičtějšími produkty se staly obří soubory bratislavské Petržalky nebo pražského Jižního Města.

Redakce tří našich obdeníků tento pokles architektonické úrovně sídlišť vůbec nezaznamenaly. Jejich kriticky smýšlející přispěvatelé – například Zdeněk Hynek nebo Eva Matějková – už do novin psát nesměli a ti, co zbyli, se nepřestávali opájet dynamikou změn, na něž obvykle hleděli jako na pozitivní nebo nezadržitelný proces. Kutná Hora, Olomouc a Liberec tak podle slov publicistů ze sedmdesátých let stále rostly do krásy, měnily svou tvář a pyšnily se novými dominantami, jejichž vznik si žádá doba. A jsme-li u dominant, jako něco neproblematického se tehdejšími novináři začala jevit i možnost vstupu nových výškových staveb do starého, věžemi radnic a kostelů utvářeného obrazu historických jader. Kutnohorské noviny Úder tak vítaly proměny měst Zruče nad Sázavou, Čáslavi nebo Sázavy, která „za posledních několik let změnila svoji podobu k nepoznání“ (6. 12. 1979). „Za nejpěknější města se považují zpravidla ta, která

■ Poznámky

⁷ FRAMPTON, Kenneth. *Moderní architektura: Kritické dějiny*. Praha : Academia, 2004. ISBN 80-200-1261-3. S. 324–326.

4

mají ve svých panoramatech nejvíce výrazných dominant,“ zamyslela se nad tímto tématem značka -jd- v olomoucké Stráži lidu. Nevadí však přitom, když dominanty z minulých století ztratí svou tradiční váhu a když „místo dříve obvyklých atraktivních staveb církevních“ převzou jejich roli „stavby účelové“, například komín teplárny nebo věžový obytný dům s dojemem na sídlišti „F1“ (19. 7. 1976).

Přes veškerou snahu o vylepšování reality pronikaly do radostné rétoriky denního tisku sedmdesátých let temnější tóny. U panelových sídlišť noviny pranýřovaly nepořádek, jaký na nich zůstával dlouho po ukončení montážních prací, a skluzy ve výstavbě takzvané komplexní bytové vybavenosti. Jak to tisk občas přiznal, dlouhými lhůtami ještě víc trpěly opravy domů v městských památkových rezervacích. Kapacita stavebních podniků se totiž vyčerpávala na sídlištích a na úkoly uvnitř měst jim už nezbyvaly síly. „Samostatnou kapitolou je již několikaletý podstatný nedostatek stavebních kapacit, kterými by bylo možno zabezpečit lepší ochranu a údržbu kulturních památek,“ dočítáme se 25. 6. 1974 v kutnohorském Úderu. „Krásné historické město bude mít problémy nadále,“ usoudil tentýž obdeník o dva roky později (23. 9. 1976). Na zpomalování rekonstrukčních prací v historickém jádru Olomouce a na nedostatek stavebních kapacit si ve Stráži lidu 8. 4. 1978 postěžoval samotný předseda městského národního výboru Jan Tencian. Důraz na jeden program socialistické výstavby – budování sídlišť – prostě oslaboval program druhý – regeneraci starých měst.

Nejcharakterističtějším projevem neschopnosti státních stavebních podniků opravovat staré zchátralé domy se v sedmdesátých le-

tech stávaly jejich demolice. V Kutné Hoře šlo o úkaz poměrně ojedinělý, v Olomouci častější, spjatý hlavně se stavbou obchodního domu Prior u kostela sv. Mořice (1972–1982). Masového bourání staré zástavby v centru a jeho blízkém okolí se tehdy dočkal Liberec. Novináři se snažili i demolice prezentovat jako něco prospěšného. Ujišťovali veřejnost, že se tak město provzdušní a ozdraví, líčili ve svých reportážích pracovní hrdinství demoličních čet a chirurgickou přesnost odstřelů. Míra místních demolí v nich přesto budila rozpaky. Projektant Domu kultury v dolním centru Liberce Pavel Vaněček předváděl v roce 1979 redaktorce Vpředu Evě Štěpánkové své architektonické a urbanistické záměry: „Ukazovák sympatického projektanta cestoval po plánu hned sem, hned tam. Co chvíli se ozývalo slovo demolice“ (5. 1. 1979). Jiná, o rok starší reportáž z Liberce může vyznít jako dějů vu, protože líčí událost, jaká se tam v roce 2009 zopakovala.⁸ „Vyletěla červená raketa, zahučel výbuch a pamětníci i starousedlíci si nostalgicky vzdychli: starý obchodní dům Ještěd už patří historii. Přehlízející dav prchal před mohutnou clonou prachu a jeden občan stačil ještě s notnou dávkou jedovatosti prohodit, že se jen bourá a bourá – a staví se méně“ (31. 10. 1978).

Osdesátá léta

V následujícím desetiletí se poměr intenzity ve výstavbě sídlišť a v opravování starých měst měl obrátit. Několik usnesení stranických a vládních orgánů z let 1980–1981 rozhodlo, že se hlavním nástrojem státní bytové politiky stane modernizace stávajícího bytového fondu, kdežto výstavba sídlišť bude mít jen funkci doplňkovou, zajišťující mimo jiné ubyto-

Obr. 4. Kutná Hora (okres Kutná Hora), panelové domy u Hašplířské ulice, Milan Brzák (?), 1958–1963. (Foto: Státní okresní archiv Kutná Hora)

vání obyvatel z modernizovaných částí měst.⁹ Doklad o takovém posunu, jaký by býval mohl přinést starým městům prospěch, podávají rozdílné koncepce přestavby dvou pražských čtvrtí z 19. století, Žižkova a Vinohrad. Zatímco u první z nich se ještě postupovalo v duchu poválečných asanací a náhrady staré zástavby panelovým sídlištěm,¹⁰ v druhé zůstaly staré domy stát a jen se vylepšoval jejich vzhled a hygienický standard. Třetí pražské exemplum, obří sídliště Jihozápadní Město, pak ukazuje, že úsilím střídat různé zastavovací vzorce a evokovat jimi urbanismus tradičního města vstoupil vývoj československých sídlišť do své „post-technokratické“ fáze, do určité míry ovlivněné západním postmodernismem.

■ Poznámky

8 Mám na mysli barbarskou demolici obchodního centra Ještěd od Karla Hubáčka a Miroslava Masáka, 1968–1979. Srov. GEBRIAN, Adam. Tak to bylo. In ŠVÁCHA, Rostislav (ed.). *Sial*. Praha / Olomouc : Arbor vitae / Muzeum umění v Olomouci, 2010, s. 261–273. ISBN 978-80-87164-87-7. S. 273.

9 Pokud je mi známo, pokyn k modernizaci staršího bytového fondu a k útlumu výstavby panelových sídlišť vydal ministr-předseda Federální komise pro technický a investiční rozvoj Ladislav Šupka v roce 1980. Tuto směrnicí potvrdil XVI. sjezd KSČ v roce 1981: modernizací tehdy mělo projít 40–50 tisíc bytů. XVII. sjezd KSČ téma modernizace znovu projednal a schválil v roce 1986 v usnesení o hlavních směrech rozvoje společnosti na léta 1986–1990. Srov. MRÁKOTA, Ota. Stavět ano, opravovat ne? *Vpřed*. 1980, roč. 21, č. 64 (8. 8. 1980), s. 2; OPLETAL, Ladislav. Rostoucí význam modernizace bytového fondu. *Stráž lidu*. 1981, roč. 61, č. 26 (5. 3. 1981), s. 2; URBANEC, Jaroslav. Modernizace bytového fondu. *Stráž lidu*. 1984, roč. 64, č. 17 (9. 2. 1984), s. 3; ADAMÍK, Blahoslav. Modernizace bytového fondu. *Stráž lidu*. 1985, roč. 65, č. 78 (6. 7. 1985), s. 5; Ceé. K modernizaci města. *Vpřed*. 1985, roč. 26, č. 56 (12. 7. 1985), s. 3; MOHAUPT, J. Jsou panelové domy ještě potřeba? *Vpřed*. 1987, roč. 28, č. 70 (1. 9. 1987), s. 3.

10 NĚMCOVÁ, Alice. Panelová výstavba v Praze v 80. letech 20. století: srovnání sídliště Barrandov a Žižkov. Praha, 2014, 105 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění. 02-09-2014; ŠVÁCHA, Rostislav. Prague 1948–1989: The nineteenth century became the battlefield, *Czech and Slovak Journal of Humanities: Historia Artium*. 2012, roč. (2), č. 2, s. 104–116. ISSN 1805-3742.

5

Program modernizace bytového fondu však už československý stát nedokázal provádět. Bránily tomu nedostatek finančních zdrojů, ale i struktura stavebního průmyslu, který se mezitím natolik specializoval na panelové technologie, že už uměl jenom stavět panelové domy a prosté opravy starých budov se pro něj staly nezvladatelným úkolem.

Psaní novin 80. let o stavu Kutné Hory, Olomouce nebo Liberce se vyznačuje pozoruhodnou směsí zpráv, které na jednu stranu stále opěvují růst měst do krásy a změny jejich tváře, ale na druhou už nedovedou zastírat potíže s jejich údržbou a novou výstavbou. Redakce kutnohorského Úderu přitom vsadila spíše na texty prvního typu, kdežto v olomoucké Stráži lidu se stále častěji objevovaly údaje znepokojivé. Domy v olomoucké historické rezervaci totiž nejen chátraly, nýbrž i padaly. „Přes všechna opatření se nedaří rekonstrukce starého bytového fondu,“ přiznal ve Stráži lidu špatný stav historického jádra i sám okresní tajemník komunistické strany Miroslav Komolý (3. 1. 1984). Další rok se už stav olomoucké rezervace zdál být tak alarmující, že přiměl vedoucí funkcionáře oficiálního Svazu architektů k výjezdnímu zasedání v Olomouci a oni se při prohlídce města „podívovali neutěšenému stavu některých bloků“.

V olomouckém obdeníku to zaznamenal jeho častý přispěvatel, vedoucí místního pracoviště SÚRPMO Antonín Škamrada (22. 10. 1985). „Otálení městu neprospívá,“ postihl tento architekt další vývoj událostí v roce následujícím

(13. 11. 1986). V polovině 80. let město založilo svůj vlastní stavební podnik (Stráž lidu 5. 10. 1985), jaký by se zaměřil jen na údržbu a modernizaci, a ten pak měl historické centrum opravovat po velkých blocích, ze kterých by se lidé vystěhovali do sídlišť. Že však asi půjde o operaci „lidsky svízelnější“, než kdyby se rekonstruovaly jednotlivé stavby nebo jen byty, protože především občany-seniorsy vyšší komfort panelového domu na sídlišti „neutěší“, to si ve Stráži lidu dokázal přiznat i jeden z jejích plánovačů, architekt Blahoslav Adamík (6. 7. 1985). Zprávy olomouckého obdeníku o dalším chátrání a statických poruchách starých domů v centru, jaké Stráž lidu otiskla například 23. 5. 1987, 16. 1. 1988 nebo 27. 6. 1989, zřetelně napovídají, že ani vznik městského stavebního podniku situaci nevyřešil.

Protějškem olomouckých havárií byly v Liberci demolice. Rozhodování městských orgánů o nich usnadňoval fakt, že centrum města stále postrádalo památkový statut, třebaže místní znalci dějin architektury v čele s profesorem stavební průmyslové školy Svatoplukem Technikem vynakládali nemalé úsilí, aby aspoň libereckou veřejnost přesvědčili o velké hodnotě starých budov v městském obvodu. Když je zachráníme, napsal Technik do Vpředu 9. 1. 1981 na závěr jednoho ze svých kvalitních osvětářských seriálů o dějinách liberecké architektury, „v záplavě paneláků“ budou památky působit na příští generace Liberečanů „tak mile jako kus starého, stylového nábytku

Obr. 5. Olomouc (okres Olomouc), sídliště F1 u třídy I. P. Pavlova v Olomouci, Vít Adamec (urbanistické řešení); Petr Brauner (věžový dům s vodojemem), 1967–1975. (Foto: Muzeum umění Olomouc)

vhodně umístěného v moderně a účelně zařízeném, ale přece jen šablonovitě působícím bytě“. Podobné vykontrastování historického jádra města jako oázy autentičnosti a mohutného věnce panelových sídlišť kolem něho jako neosobního produktu industrializace mimochodem najdeme šest roků nato v olomoucké Stráži lidu, ve stati památkáře Marka Perůtky: „Zatím jen málo odborníků chápe, čím se stane kulturní prostředí starého města – zatím byt' jakkoli zanedbaného – lidem odchovaným mnohapodlažními ‚továrnami na bydlení‘ ze železobetonu“ (26. 5. 1987).

Liberečtí novináři demolice nadále obhajovali. „Je zákonité, že staré ustupuje novému,“ komentoval Vpřed 10. 4. 1981 odstřel domů v Lípové ulici. „Cesta k novému otevřena,“ pokračoval v této rétorice během bourání v ulici Libušině (12. 8. 1983). Některé stati čtenáře ubezpečovaly, že se tak město zbavuje staveb nehodnotných, „nevyhovujících a historicky bezcenných“ (20. 9. 1983). Vládní a stranická usnesení o modernizaci starého bytového fondu a o útlumu nové panelové výstavby však platila i pro Liberec, a tak často titíž autoři, jací chválili mistrovskou práci demoličních čet, přecházeli k poučování čtenářů, že nelze domy jen bourat, ale je nutné je i opravovat. Novinář Miroslav Funtán dokázal takový obrat provést v jediném už citovaném fejetonu (20. 9. 1983).

Funtánův text nás může zaujmout ještě jednou myšlenkou, v níž se tento publicista kupodivu shodl se Svatoplukem Technikem nebo s Markem Perůtkou. Třebaže chválil jejich panoramata, která prý obepínají střed Liberce „jako náhrdelník“, Funtánovi se u panelových sídlišť zjevně nelíbila jejich architektura, „jednotvárnost běžné panelové výstavby“. V liberálnější atmosféře „přestrojky“ druhé poloviny 80. let se už kritika panelových staveb stala v denním tisku běžným jevem. „Často kritizované šedé ‚paneláky‘“ se nepokoušel bránit ani opatrný kutnohorský Úder (25. 8. 1988). „Kostky a kvádry“ panelových domů, „šedé stěny“, „monotónně se opakující okna a balkóny, balkóny a okna“, všechny tyto typické znaky sídlišť popuzovaly i další liberecké novináře z obdeníku Vpřed (24. 2. 1989). Na ztrátu prestiže stavbařů, které lidé obviňují, že neumějí nic než „šedé paneláky“, si ve Stráži lidu 27. 6. 1989 dokonce postěžoval generální ředitel Pozemních staveb Olomouc a člen okresního výboru komunistické strany Jaroslav Kulifay.

6

Obr. 6. Olomouc (okres Olomouc), sídliště F1 u třídy I. P. Pavlova v Olomouci, pohled na věžový dům a kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1967–1975. (Foto: Rostislav Švácha, 2014)

Nešlo přitom už o obvyklou a režimem akceptovanou kritiku komunální, jaká se od šedesátých let zaměřovala na zpoždování ve stavbě školek a nákupních středisek nebo na bláto mezi budovami, nýbrž o kritiku, která odsuzovala samotnou koncepci sídlišť jakožto produktu zindustrializovaného socialistického stavebnictví. Myslím si, že režim taková kritika zraňovala, protože na stavbě sídlištních celků dlouho zakládal svou sociální politiku. A když se k ní na počátku osmdesátých let pokusil připojit alternativu v podobě modernizace starých měst, s výjimkou pražských Vinohrad se mu nepodařilo uvést tento program ve větším měřítku do praxe.

Ve vzduchu visela otázka, zda se místa po zdemolovaných stavbách v centru města nemají zaplnit obytnými panelovými domy. Znamenalo by to, že se tak oba uvedené programy socialistického státu – péče o historické dědictví a ubytování obyvatel s pomocí industrializovaného stavebnictví – dostanou do přímého fyzického styku, nadoraz; respektive že se deficit v plnění prvního programu napraví pro-

středky programu druhého, a to bezpochyby ke škodě historických jader. V bývalém sovětském bloku, včetně Československa, existuje mnoho měst, která se s následky takového brutálního opatření seznámila.

Ve sledovaném denním tisku z osmdesátých let se k dané otázce vyjádřily dva texty. Oba průnik panelových domů do městského centra odmítly.

„Modernizace občanské vybavenosti historického jádra nemusí nutně znamenat průlom panelových staveb do olomoucké rezervace,“ řekl v rozhovoru s novinářem Otakarem Juřenou ve Stráži lidu 29. 5. 1982 olomoucký archeolog a památkář Pavel Michna: „Taková stavba se hodí do moderních sídlišť na okraj města a ne do jádra jedné z nejvýznamnějších památkových rezervací naší vlasti.“ Statut státní památkové rezervace Olomouc opravdu ochraňoval před takovými nápady.

V horší situaci se nacházel Liberec. Centrum města se na státní památkovou ochranu nemohlo spoléhat, protože ji zatím nemělo. Proto nepřekvapí, že se městští funkcionáři spolu s Pozemními stavbami Liberec skutečně chystali přivést panelové domy do samotného jádra; osazovat místa v prolukách novou panelovou stavebnicí OP1.21. V rozhovoru s novinářem Mohauptem, který Vpřed otiskl 1. 9. 1987, se proti takovému záměru ostře

postavil architekt z libereckého Stavoprojektu Vlastislav Kaut.

Kaut měl za úkol vyprojektovat nové liberecké sídliště Nová Ruda. Vzepřel se však proti tomu. Věřil totiž, že uvnitř Liberce je bytů dost, jen je stačí opravit. „Budování sídlišť kolem historických jader vede k vysídlování středu měst,“ řekl architekt Mohauptovi. Ještě víc ale Kauta popudila myšlenka stavět panelové domy uprostřed Liberce: „Panelová krabice v centrech měst není schopna se přizpůsobit prolukám, svahům, není schopna vytvořit ulici, jakou v našich městech známe.“ Argumentačním strategiím „přestrojky“ odpovídala architektova snaha dovolávat se různých stranických a vládních usnesení. Nebylo proto možné ho umlčet. Když se mu pokusil čelit vedoucí urbanistického střediska města Liberce Miroslav Ulmann, ve Vpředu 4. 12. 1987 aspoň namítl, že názory podobné Kautovým „ignorují současné možnosti naší ekonomiky“ a že za to vlastně můžou architekti, proč ještě nemáme k dispozici náležitě kontextuální panelovou stavebnici; typ „domů do centra“. Těžkopádnost stavebních podniků a snad také sílící odpor liberecké veřejnosti proti panelovým technologiím, k jehož výrazným epizodám se zařadila vzrušená veřejná debata v klubu Plamen (Vpřed 13. 6. 1989), nakonec průniku panelových domů do centra města zabránily.

Byla to opět „fádnost a uniformita panelové výstavby“, proti čemu se lidé v libereckém klubu na jaře 1989 bouřili.

Závěr

Kdybychom sledovali třicetiletý vývoj Kutné Hory, Olomouce a Liberce optikou jiných informačních zdrojů, například archivních dokumentů nebo statí v odborných architektonických a památkářských časopisech, pravděpodobně by se nám z jiných úhlů vyjevil stejný obraz. Specifický úhel denního tisku se vyznačuje tím, že se v něm hlasy odborníků střídají s hlasy laiků, a to buď samotných novinářů, anebo širšího publika, pokud byl tisk schopen tlumočit jeho názory. Specifickou kvalitou novin místních pak představuje právě jejich silná vazba k místu a k různým jeho lokálním problémům a ambicím.

Jak to tedy na základě lokálního denního tisku můžeme shrnout, oba uvedené programy režimu – péče o historické dědictví a snaha moderně ubytovat obyvatelstvo – se v šedesátých letech rozvíjely autonomně vedle sebe. Jejich kolize vycházely najevo až koncem tohoto desetiletí, a to povytce v textech odborníků. Asanace a demolice zasahovaly okrajovou městskou zástavbu z 19. století. Odborníci projevovali obavu, zda stavba sídlišť neoslábí u historických měst jejich funkci centra, a v pozdních šedesátých letech začali u panelových sídlišť kritizovat jejich architektonickou úroveň.

V letech sedmdesátých, za normalizace, veškerá kritika utichla. V psaní novin převládaly floskule o růstu měst do krásy a změnách jejich tváře. Režim přesunul většinu investic do stavby panelových sídlišť, ve starých centrech na to doplácela jejich údržba. Stále početnější demolice v těchto centrech prezentovaly normalizační novináři jako něco nutného nebo jako cestu k vylepšení města.

Mezi léty 1980–1989 se režim neúspěšně pokoušel uvádět do praxe program modernizace starého bytového fondu. Intenzita stavby sídlišť měla slábnout. Demolice v centrech pokračovaly a noviny, a to hlavně olomoucké, už se je odvažovaly komentovat jako prohru. Od počátku osdesátých let se znovu vynořuje a stále pak sílí kritika panelové architektury, ve které se tentokrát s odborníky shodovala široká veřejnost. Snad i proto v našich třech městech nepronikly panelové domy do jejich historických jader.

V několika letech po listopadové revoluci se výstavba panelových domů zastavila. Ve starých městech se příznivě projevilý důsledky majetkových restitucí a privatizací. Soukromí majitelé většinou dokázali své staré domy za-

chránit a obnovit. Městská jádra se dnes utkávají s jinými problémy než za socialismu.

V devadesátých letech přetrvával odpor veřejnosti vůči urbanistickým koncepcím sídlišť i vůči jejich architektonickým formám. Prostředí sídlišť lidé srovnávali s prostředím starých měst, jak to už dříve udělal Svatopluk Technik nebo Marek Perůtka, a tato konfrontace nemohla pro sídliště dobře dopadnout. Jako by se vzhled panelových domů měl přiblížit starým domům z městských center, na kvadratická těla paneláků se v procesu takzvané „humanizace“ osazovala nová patra s tradičně tvarovanými střechami. „Kasárenskou šed“, kdysi pro sídliště tak typickou, dnes na mnoha místech zastírají barevné vrstvy zateplení.

Přibližně od přelomu tisíciletí se v pohledu na panelová sídliště pomalu začal prosazovat jiný názor.¹¹ Zakládá se hlavně na pozornějším rozlišování jejich architektonické kvality, jakož i na předpokladu, že posuzování sídlišť nelze věčně podřizovat normám postmoderní nebo antimodernistické estetiky. Oporu toto stanovisko nachází v sociologických průzkumech a statistických datech, z nichž nevyplývá, že lidé na sídlištích bydlí neradi.¹²

Někteří historici moderní architektury, k nimž patřím, se dnes už na sídliště dívají jako na integrální, byť problematickou součást architektonických dějin.¹³ Některí architekti a urbanisté se podobně snaží tyto celky integrovat do organismu měst jako jejich legitimní součást.¹⁴ K nejpárodnějším projevům tohoto doposud otevřeného procesu se u nejzdařilejších sídlišť řadí úvahy o jejich památkové ochraně.¹⁵ Kdyby tato debata pokročila dál, což osobně považuji za správné, hodnotu památky bychom tak přiznali objektům, na jaké se denní tisk v letech 1960–1989 díval jako na pravý opak toho, co je památkově cenné.

Tato stat' vznikla v rámci projektu Panelová sídliště v České republice jako součást městského životního prostředí: Zhodnocení a prezentace jejich obytného potenciálu, podpořené Ministerstvem kultury v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI), identifikační kód projektu: DF13P010VV018.

Za pomoc při sestavování obrazového doprovodu děkuji Evě Novotné, Martině Flekačové a Martině Mertové.

■ Poznámky

11 Obrat, spjatý hlavně s iniciativami architektů Ladislava Lábusa a Josefa Pleskota, jsem se pokusil sledovat v knize ŠVÁCHA, Rostislav. *Česká architektura a její přisnost: padesát staveb 1989–2004*. Praha : Prostor: architektura, interiér, design o.p.s., 2004. ISBN 80-903257-3-4. S. 285.

12 Srov. ZADRAŽILOVÁ, Lucie. *Když se utopie stane skutečností*. Praha : UPM, 2013. ISBN 978-80-7101-133-0.

13 V přenesení debaty o panelových sídlištích na akademickou půdu sehrála určitou roli stat' PÝCHOVÁ (dnes NOVOTNÁ), Eva. Česká bytová výstavba v období 1945–1964. *Umění*. 2006, roč. 54, č. 5, s. 420–432. ISSN 00495123. Dále viz aspoň HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Linda; ŘÍHA, Cyril. *Husákovo 3+1: Bytová kultura 70. let*. Praha : VŠUP, 2007. ISBN 80-86863-21-2; STRAKOŠ, Martin. *Nová Ostrava a její satelity: Kapitoly z dějin architektury 30. – 50. let 20. století*. Ostrava : Národní památkový ústav, 2010. ISBN 978-80-85034-60-8; HEJL, Martin (ed.). *2 × 100 mil. m²*. Praha / Liberec : KOLMO.eu, 2014. ISBN 978-80-260-6127-4; ZIKMUND-LENDER, Ladislav (ed.). *Experimentální sídliště Invalidovna*. Hradec Králové : Zikmund / Národní památkový ústav, 2014. ISBN 978-80-7480-013-9; ŠPIČÁKOVÁ, Barbora. *Sídliště Solidarity*. Kostelec nad Černými lesy : Archiv výtvarného umění, 2015. ISBN 978-80-905744-2-7. Viz též literaturu citovanou v poznámkách 2, 5, 6, 8, 10, 12, 14 a 15.

14 KOHOUT, Michal; TICHÝ, David; TITTL, Filip. Specifika a možnosti adaptace sídlišť. In *Česká komora architektů: Bulletin/15*. 2015, roč. 20, č. 1, s. 67–69. ISSN 1804-2066. KUBÁNKOVÁ, Jana; TICHÝ, David; TITTL, Filip. Projekt Sídliště, jak dál?. *Tamtéž*, s. 70.

15 Kromě spíše kuloárových debat o památkové hodnotě pražských sídlišť Invalidovna a Ďáblice dospěly nejdále úvahy o památkové ochraně brněnského sídliště Lesná, podporované místními občanskými iniciativami. K tomu viz MALEČEK, Martin; VALENTOVÁ, Veronika; JEŘÁBEK, Miroslav. *Lesná – 50 let sídliště*. Brno : Občanské sdružení Obzor Lesná, 2012. ISBN 978-80-260-2839-0.